

УДК 811.161.2'36'37'42

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2024.1.5>**Аліна КОЗЯРУК**

аспірант, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

alinakozaruk05@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3327-9410

КІЛЬКІСНО-СЕМАНТИЧНІ ТЕКСТОВІ ПОБУДОВИ: КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У статті досліджуємо сукупність мовних засобів вираження кількісних параметрів відображення різних об'єктів навколишнього світу, яка онтологічно співвідноситься із філософською категорією кількості або кількісної визначеності, та, поряд із якісними характеристиками й визначенням міри ступеня ознаки, властива усім об'єктам реального світу, проте по-різному інтерпретується авторами текстових висловлень. Метою статті стала необхідність визначення когнітивно-прагматичних закономірностей структурування авторських мисленнєво-мовленнєвих кількісних утворень засобами української мови. Особливу увагу приділено мовному вияву реальних ситуацій у кількісному вимірі та визначенні типів квантитативних структур на рівні авторського текстового фрагменту. Здійснено опис висловлень, які дозволяють моделювати мовленнєво-мисленнєвий процес квантифікації через авторські інтенції, оцінки тощо. Кількісна визначеність об'єктів на нашому матеріалі реалізується як в якісно-кількісних, так і предметних номінаціях, в максимально опосередкованих нумеральних словах, тобто, від морфолого-словотвірних формантів до текстових фрагментів великого обсягу. Кількісно-оцінні елементи в текстових фрагментах використані в якості основи для моделювання когнітивної ситуації відображення кількості в авторській референції. Таким чином, в роботі використані методи когнітивного аналізу, компонентного аналізу. Наукова новизна полягає в виділенні ментальних кількісних структур української мови, які передають квантитативні знання автора про навколишній світ та реалізують загальне уявлення щодо мовних стратегій, які використовують мовці в кількісно-оцінних описах довкілля. Дихотомія «точного» і «приблизного» квантитативного опису демонструє сприйняття автором тексту еталонних знань щодо кількісних характеристик об'єктів дослідження, комунікативними установками, значущістю об'єкта для соціуму.

Ключові слова: квантитативність, когнітивно-прагматичні закономірності, автор, мовленнєво-мисленнєвий процес.

Alina Koziaruk. QUANTITATIVE SEMANTIC TEXTUAL CONSTRUCTIONS: COGNITIVE AND PRAGMATIC INTERPRETATION

In the article the set of linguistic means of expressing quantitative parameters of the reflection of various objects of the surrounding world, which ontologically correlates with the philosophical category of quantity or quantitative certainty, and, along with qualitative characteristics and determination of the degree of a feature are studied, it is inherent in all objects of the real world, but is interpreted differently by the authors of textual expressions. The purpose of the article is to determine the cognitive and pragmatic regularities of structuring the authors' thought and speech quantitative formations by means of the Ukrainian language. Particular attention is paid to the linguistic manifestation of real situations in the quantitative dimension and the definition of types of quantitative structures at the level of the author's text fragment. A description of statements that allow modeling the speech and thought process of quantification through the process of quantification through the author's intentions, evaluations, etc., has been made. The quantitative determination of objects on our material is realised in both qualitative and quantitative and subject nominations, in the most mediated numerical words, that is, from morphological and word-formation formants to large text fragments. The quantitative elements in the text fragments are used as a basis for modelling the cognitive situation of quantity reflection in the author's reference. Thus, the methods of cognitive analysis and component analysis were used in the study. The scientific novelty lies in the identification of mental quantitative structures of the Ukrainian language that convey the author's quantitative knowledge of the surrounding world and implement the general idea of linguistic strategies used by speakers in quantitative descriptions of the environment. The dichotomy of «exact» and «approximate» quantitative description demonstrates the author's perception of the reference knowledge about the quantitative characteristics of the objects of study, communicative attitudes, and the significance of the object for society.

Key words: quantitateness, cognitive-pragmatic regularities, author, speech and thought process.

Постановка проблеми. У процесі пізнання авторської моделі вербалізації квантитативних якостей довкілля, яка реалізується в тексті структурами когнітивного типу, спостерігаємо ієрархію різних рівнів абстракції, які пояснюємо когнітивним фондом суб'єкта, його практичною діяльністю, соціальною адаптацією, мотиваційною потребою, ситуацією сприйняття кількості, емоціями тощо.

Саме тому в статті аналізуватимемо розширення одиниць опису від словосполучення до елементарного або складного багатоконпонентного речення, або текстового фрагменту надфразового об'єму, яке дає достатньо інформації для реконструкції реальної ситуації відображення кількості. Групування мовних засобів для відображення пізнавального віддзеркалення кількісних ознак світо-

бачення відбувається за способом сприйняття автором тексту кількості та може бути точно об'єктивним, приблизним, порівняльним, модальним і т. п.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблему категорійного розчленування світу аналізував В. Лисий [12], морфологічну категорію числа іменників досліджувала Т. Мороз [14], Н. Костусяк обґрунтувала статус міжрівневих категорій сучасної української мови [11]. Л. Дідун проаналізувала категорію інтенсивності в сучасній українській мові на тлі кількісного сприйняття суб'єктом навколишнього світу [9]. Дієслівну квантитативність у дисертаційному дослідженні описала І. Вакалюк, яка стверджувала, що «функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності продуктивно представлена типологічно різними дієслівними грамами та є визначальною для морфологічних одиниць дієслівного класу» [4, с. 16]. Автори статті «Мовна вербалізація квантитативів в сучасних масмедіа: мовно-когнітивний та комунікативно-прагматичний параметри в українській мові» зазначають, що крім дієслів, у ролі комунікативів «уживаються числівники та їх значущі кореляти, які беруть участь у моделюванні кількіснопозначеної мовленнєвої ситуації. Перейшовши в цю сферу, вони набувають дієслівних категорій часу, способу, а також виду, які виражаються аналітично...» [17, с. 150]. Проте мовленнєве висловлення як основа моделювання квантитативної ситуації ще недостатньо досліджено.

Мета статті – проаналізувати модель когнітивної ситуації, яка впливає на вибір мовцем тієї чи тієї лексико-граматичної форми; прагматичної ситуації, яка пояснює вибір мовленнєвої/текстової структури; умови комунікації; характер відношення між її суб'єктами, між ними і дійсністю, що пояснює квантитативні параметри цієї моделі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щодо терміна «мовленнєве висловлення» українські вчені стверджують, що «у контексті когнітивної лінгвістики феномен мова-мовлення постає як структурно-функційна єдність, а відповідно речення-висловлення – як цілісний і водночас багатоаспектний об'єкт дослідження, що заактуалізовує необхідність розпрацювання теорії синтаксису в контексті сучасної когнітивнодискурсивної парадигми» [7 с. 167]. Таким чином, опираючись на погляди О. Мельничука [13],

І.Р. Вихованця [6], В.М. Бріцина [3], побудовані на системоцентричній концепції Фердинанда де Соссюра та постулатах психосемантики Г. Гійома, теорію актуалізації Шарля Баллі методами когнітивної та прагматичної інтерпретації спробуємо відтворити механізм формування кількісного висловлення та елементи лінгвокогнітивної моделі природної мовної квантифікації і вибір мовленнєвої/текстової структури автором тексту. Таким чином на перше місце виходить категорія психічного образу як відображення навколишнього світу, оскільки об'єкт реального світу проходить мисленнєву стадію перетворення, коли відображуваний об'єкт впливає на суб'єкта сприйняття та викликає зворотній вплив, перетворюючись у предмет висловлення. «Образ – соціальний еталон позитивного чи негативного – виступає як динамічний феномен: він своєрідно акумулює все багатство асоціацій, яке відповідає певному конкретно-історичному етапу у розвитку континууму, зміст образу з часом може змінюватися, збагачуючись новими конотаціями, які нашаровуються на уже існуючі» [16, с. 93].

Експлікація точної кількісної дії може поєднуватися у висловленні як з назвою точної величини, так і з виразом кількісної оцінки цієї величини з різних точок зору. Точна або оцінна форма є вибором автора висловлення згідно з його інтенціями – назвати величину точно чи приблизно, чи дати їй кількісно-авторську оцінку.

Наприклад, у висловленні може вербалізуватися пряме повідомлення з точною числовою квантитативною структурою (1), так і з прямою або опосередкованою вказівкою на оцінку величини як надлишкового (2) чи достатнього компонента (3).

«Звісно, є запаска, і навіть домкрат десь має бути, але уявити, що вона зі своїми п'ятдесятьма кілограмами героїчно піднімає машину, відкручує болти великим сірим ключем...» [2, с. 5].

«В очікуванні проминуло ще понад півгодини» [2, с. 20].

«Він приглядається до вікон Віриної хати; до дверей, до дикої груші посеред городу й шкодує, що так і не вдалось побачити рідної сестри материної, яка – він і досі не перестає дивуватися цьому – доводиться йому тіткою, хоч старша від нього років на сім, не більше...» [8, с. 12].

У першому висловленні авторка тексту (суб'єкт) передає повідомлення про об'єктивну кількість. У другому і третьому висловленнях точні кількісні результати не експлікуються, кількість названа приблизно,

проте квантифікується відношення суб'єкта до предмету квантифікації. Таке відношення є супутнім до кількісної оцінки щодо описуваної величини. Як стверджує Н. О. Бігунова, «процес оцінювання містить такі етапи: облік сутнісних характеристик суб'єкта оцінки, усвідомлення об'єкта (проблемної ситуації), виявлення дискретних характеристик об'єкта (занурення у сферу предмета / явища), вибір критеріїв оцінювання, оцінка критеріїв, формування власне оцінної характеристики об'єкта (оцінки об'єкта), параметра (оцінки об'єкта). Після циклу створення оцінки можливий етап вибору засобів її реалізації через слово або невербальний комунікативний засіб, оцінне судження може перейти у внутрішнє чи зовнішнє мовленнєве висловлювання» [1, с. 82].

Автор тексту уживає або точну, або приблизну (описову) назву кількісної когнітивної дії з метою повідомлення точного значення встановленої величини, тобто об'єктивного стану речей, чи кількісної оцінки цієї величини як значущої для індивідуальної або соціальної діяльності комунікантів.

Під час когнітивної операції відбувається вербалізація специфічної форми вираження результату квантифікації: приблизна числова квантифікація, яка може бути не результатом підрахунку або виміру, але до якої входять назви числових величин з приблизними показниками. «Мама почала сивіти пізно, **років у шістдесят**» [15, с. 61]; «На нашому кутку моїми **ровесниками і старшими на рік-два** були винятково хлопці. Дівчата ж – або маленькі, менші навіть від нашої Лілі, або ж зовсім дорослі: як казали старші – **напівдівки й дівки**» [15, с. 63]; «Зрештою, якщо через кілька днів після вибуху на ЧАЕС – а це було **майже на п'ятнадцять років пізніше** від моїх шкільних літ – погнали столичну дітвору на парад, хоча рівень радіації аж зашкалював на всіз вимірювальних приладах, то чому би мали у **70-х роках** систематично не випускати на холодригу практично роздягнуте юнацтво» [15, с. 204].

Спостерігаємо найчастотнішу квантифікацію в структурах, що описують вік героїв. Це може бути вказівка з точною цифрою: «-Я не хочу стати такою жирною, як ви, Ніно Павлівно! – істерично вигукнула Оксана. – Я це хочу любові в свої **сорок п'ять років!**» [10, с. 204]. Граматичний суб'єкт Я стає об'єктом квантифікації, величиною, яка підпадає під вимір. За спостереженнями над аналізованим матеріалом квантитативна структура може функціонувати в діалозі, в елементарному складнопідрядному чи склад-

носурядному реченні, поліпредикативному складному реченні. Також така структура може перебувати в препозиції чи постпозиції до предикативної частини в складі складного речення, бути в контактному положенні щодо самостійного речення, також дистанційно – у фрагменті мовлення / тексту.

«– Як твій син? – запитав Юра.

– Йому **двадцять років**. Йому вже не потрібен ні тато, ні вітччм» [10, с. 207].

Пор.: «А тоді в моді були ранні шлюби, й **двадцятирічна** Гелена виходила заміж за не менш перспективного юнака, який теж тримав курс на аспірантуру» [10, с. 73].

Для авторського мовлення від першої особи, у прямій чи невластивій мові персонажів – це, крім займенника Я, займенник МИ: «Я мав тоді **двадцять шість років**, а вони – **по вісімнадцять**» [5, с. 13].

У випадку, коли роль суб'єкта квантифікації мовець приписує реципієнту, то вживаються займенники другої особи, звертання: «**Вам** пропонується добра робота, наскільки я орієнтуюся, **тисячі три в місяць**» [5, с. 149].

У авторському мовленні від третьої особи суб'єкт (індивідуальний або груповий) у тексті може бути вказане ім'я, професія, він (суб'єкт) може мати якийсь стосунок до мовця/автора тексту, звично вжиті в такому тексті займенники третьої особи однини в перерахованих та відмінкових закінчень: «Зараз це вже старенька бабуся, бо народилася 1909 року, отже, має **шістдесят дев'ять**, зазнайомився з **нею три роки** тому, коли, працюючи в обласному архіві, натрапив на **її справу**, яку завела поліція у зв'язку з убивством власника ресторації «ДЕ ЛЯ ПЕ» Йозефа Гросса» [5, с. 65].

Інша пропозиція – контактна чи дискантна – відображає зв'язок об'єкта (носія квантитативної ознаки) та його квантифікатора.

У випадку вживання опосередкованої квантифікації спостерігаємо специфічну форму вираження результату дії – приблизна числова квантифікація, яка може не бути результатом підрахунку, виміру, обрахунку, але до якої входять назви приблизних числових величин. Когнітивний механізм дії в таких структурах не есплікується. Комуніканти використовують таку форму тоді, коли узальна числова форма представлення величин бажана або необхідна в мовленнєвій ситуації, але автор висловлення не має попередніх знань або можливостей, чи бажання точного вираження величини, а використовує приблизну квантифікацію: «Якось вона подумала, що у віці **трохи за сорок** цілком задовольнила свою потребу в мандрах, відвідала усі міста,

про які мріяла ще в юності» [10, с. 209]; «То дзвінкий голос Оксани Полюян, випуск *сімдесять третього року*» [10, с. 110].

Наведені приклади доводять, що когнітивна квантифікаційна дія-відношення може бути реконструйована як мовленнєво-мисленнєва операція на основі аналізу конкретного текстового матеріалу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Мовленнєве втілення когнітивної стратегії квантифікації здійснюється в структурах, які несуть семантику точного відображення кількості або її приблизної величини.

Мінімальний контекст для когнітивного і прагматичного тлумачення структур з експліцитною квантифікованою дією відповідає одному елементарному реченню або більшому фрагменту тексту з контактним розміщенням чи дискантними структурами відображення стратегії пізнання кількості.

Зазначаємо взаємне перехрещення когнітивно-семантичних функцій лексем точної й опосередкованої (приблизної) квантифікації, що свідчить про те, що вони належать до обох підтипів і до загальномовної категорії кількості. Такі лексеми можуть представляти не стільки конкретний спосіб фіксації кількості, а саме діяльне, пізнавальне, відношення

суб'єкта квантифікації до його предмету. Проведений інтерпретативний аналіз дозволив об'єднати різні за семантикою і структурою мовленнєві / текстові фрагменти в єдину мовну сукупність – субполе засобів вираження когнітивної стратегії квантифікації.

Одним із найсуттєвіших типів еталонів, на які орієнтуються кількісні лексеми, є уявлення про градуальну середину. Тому вважаємо, що подальше дослідження варто проводити, дослідивши розмірні лексеми як «норму», яка може розмиватися. Антропометричні еталонні величини досить стабільні та добре вивчені, оказіональні – використовуються для створення художнього образу з метою підсилення подальшого впливу на реципієнта. Перспективним вважаємо виділення та вивчення еталонних величин в таких варіаціях: загальнолюдські, соціальні, індивідуальні тощо.

Особливістю предмета опису також може бути поліморфність кількісних визначеностей предметів буття. Оскільки ситуація пізнавального відображення кількості існує само по собі тільки в умовах абстракції, потрібно дослідити і властивості об'єктів-носіїв кількісного значення. У комплексних номінаціях усіх типів простежуємо вплив функційних властивостей величин та їх носіїв, а також прагматику практичної діяльності людини.

Література:

1. Бігунова Н. О. Позитивна оцінка: від когнітивного судження до комунікативного висловлювання : монографія. Одеса : КП ОМД, 2017. 580 с.
2. Брати Капранови. Забудь-річка. Київ : Нора-Друк, 2016. 544 с.
3. Бріцин В. М. Модальність і предикативність: лінії розмежування і протиставлення. *Мовознавство*, 2015, 2, С. 77–85.
4. Вакалюк І. В. Функціонально-семантична категорія Дієслівної квантитативності на матеріалі сучасної української літературної мови : дис. ДФ. Івано-Франківськ, 2019. 224 с.
5. Винничук Ю. Діви ночі. Львів: Піраміда, 2007. 248 с.
6. Вихованець І. Р. Висловлення. Українська мова. Енциклопедія. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. С. 66.
7. Горголюк Н. Г. Терміни речення і висловлення: функційний вимір. *Термінологічний вісник*, 2021, вип. 6. С. 159–171.
8. Гуцало Є. Весна високосного року. Київ : Молодь, 1973. 274 с.
9. Дідун Л. І. Термін інтенсивність у лінгвістичних досліджень. *Термінологічний вісник*, 2019, випуск 5. С. 77–83.
10. Кононенко Є. Зустрічі у Сан-Франциско. Київ : Дуліби, 2006. 264 с.
11. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
12. Лисий В. Категорії і поняття, їхнє співвідношення. *Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки*. 2012. Випуск 15. С. 22–28.
13. Мельничук О. С. Мовлення. Українська мова. Енциклопедія. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. С. 328.
14. Мороз Т. Ю. Морфологічна категорія числа іменників: погляди дослідників. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2015. Вип. 42. С. 52–57.
15. Слоньовська Ольга. Дівчинка на кулі. Харків : КСД, 2012. 397 с.
16. Снитко О. Образні стереотипи як глибинна структура мовних одиниць: досвід психолінгвістичного дослідження». *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Варшава – Івано-Франківськ, 2016. С. 90–99.

17. Kostusiak N., Shulska N., Lisova Yu., Yaresko K., Ivanova I., Pochuieva O., Afanasieva O. Language Verbalization of Quantitativeness in Modern Mass Media: Linguistic-cognitive and Communicative-pragmatic Dimensions in Ukrainian Language. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 2023. Vol. 13, Issue 1, Spec. Issue XXXIV. P. 149–155. http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/130134/papers/A_22.pdf